

تحلیلی بر میزان توسعه یافتگی در نواحی روستایی شهرستان هرسین

مسعود صفری علی اکبری^{۱*}، معصومه احمدوند^۲

^۱ استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

^۲ کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: safarimasood@pnu.ac.ir

واژگان کلیدی: چکیده

توسعه پایدار روستایی، رشد و توسعه روستاها، نیازمند برنامه ریزی بوده و یکی از عوامل بسیار مهم در موفقیت برنامه دهستان، تحلیل عاملی، ریزی توسعه، وجود یک نظام برنامه ریزی جامع و کارآمد است. در این راستا و در فرایند شهرستان هرسین برنامه ریزی و توسعه نواحی روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها و بررسی امکانات و تنگناهای آنها در زمینه های مختلف ضروری بوده و برنامه ریزان را در تعیین اهداف توسعه و مشخص کردن سیاست ها، خط مشی ها و ارائه راهکارهای دستیابی به آنها یاری می رساند. این پژوهش به بررسی میزان توسعه یافتگی دهستان های شهرستان هرسین، با استفاده از دو مدل تحلیل عاملی و خوشه ای، پرداخته است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر داده های سازمانی است. نمونه آماری، اطلاعات کسب شده از ۴ دهستان، در شهرستان هرسین می باشد که متشکل از یک ماتریس با ۱۱ ستون شامل نماگرها و ۴ سطر شامل دهستان های مورد مطالعه می باشد. نتایج حاصل از تحلیل یافته ها بیانگر آن است که ۴ عامل حدود ۷۲/۶۸ درصد پراش تجمعی را تبیین کرده است. در عین حال نتایج حاصل از مقایسه شاخص ها، بیانگر آن است که از بین ۴ دهستان شهرستان هرسین، ۲ دهستان، به لحاظ میزان توسعه یافتگی در جایگاه یکسانی قرار گرفته اند. بنابراین دهستان چمجمال، توسعه یافته ترین و دهستان حومه، کمتر توسعه یافته در این شهرستان می باشند.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/مهر/۲۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/آذر/۱۳

مقدمه

مهمترین هدف توسعه پایدار روستایی، عبارت خواهد بود از قابل زیست کردن عرصه های زندگی، برای نسل های فعلی و آینده با تاکید خاص بر بهبود و توسعه مداوم روابط انسانی - محیطی (سعیدی، ۱۳۷۷، ۱۸). از سوی دیگر توسعه روستایی را، می توان عاملی در بهبود شرایط زندگی افراد متعلق، به قشر کم درآمد ساکن روستا و خودکفاسازی آنان در روند توسعه کلان کشور دانست (ازکیا، ۱۳۸۱، ۷۶). از این رو هدف اصلی برنامه های توسعه نواحی روستایی دستیابی به الگویی مناسب برای توزیع سکونتگاه ها، امکانات و فعالیت ها بر اساس ظرفیت های سرزمین است (تقیلو، ۱۳۹۳، ۸۵). وجود نابرابری های منطقه ای و ملی از نشانه های مهم توسعه نیافتگی است و کشورهای توسعه یافته علاوه بر اینکه از شاخص های اقتصادی و اجتماعی بالایی برخوردارند، توزیع درآمد و امکانات نیز در آنها نسبتاً عادلانه است. در کشورهای توسعه نیافته هم مقادیر این شاخص ها پایین است و هم توزیع آن بسیار ناعادلانه است (مصلی نژاد، ۱۳۸۵، ۵۶). نابرابری را می توان در ابعاد گوناگون اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، بخشی و فضایی جست و جو کرد، اما نکته مهم این است که انواع نابرابری های یادشده طی فرایندی سیستمی موجب ایجاد بازخورد و تشدید نابرابری در سایر ابعاد می شوند. توجه به نابرابری های فضایی در مطالعات جغرافیایی در طول دهه ۱۹۷۰ آغاز شد (شکویی، ۱۳۸۲، ۲۷۷). برخی صاحب نظران بر آن اند که نابرابری ناحیه ای و تحولات آن مشخصاً تحت تأثیر سیاست های توسعه ملی، میزان رشد شهرنشینی، درجه صنعتی شدن، و سهم کشاورزی در اقتصاد ملی قرار دارد (Barrios and Strobl, 2005, 4).

سکونتگاه ها و یا چشم اندازهای مکانی فضایی حاصل از برآیند مجموعه عوامل و نیروهای چشم انداز طبیعی و چشم اندازهای فرهنگی هستند. به عبارت دیگر سکونتگاه های روستایی نمود عینی و فضایی روابط نیروها و روندهای طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. بنابراین شکل گیری و تحول آنها متأثر از روابط و مناسبات میان ساخت های جغرافیایی است (منشی زاده و همکاران، ۱۳۸۹، ۱۱۸). تغییر و تحول روستاها، استقرار جمعیت، توسعه فعالیت های اقتصادی به عوامل طبیعی همچون وجود خاک، آب (فرید، ۱۳۷۹، ۲۷۸)، (Thapa et al, 2008, 225) مرتع، شیب و بطور کلی به خصیصه های اکولوژیک و توان محیط (سرور، ۱۳۸۷، ۹۴) وابسته است. در این بین هر آنچه در استقرار سکونتگاه های روستایی مؤثر بودند در میزان و سطح توسعه یافتگی آنها نیز تأثیر بسزایی نیز دارند. بنیامین به این نتیجه رسیده است که برای توسعه همه جانبه روستایی مؤلفه سطح زیر کشت (قنبری و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۷۷)، شبکه حمل و نقل و شبکه ارتباطی (سعیدی، ۱۳۸۴، ۱۵۷)، فاصله روستاها از مراکز شهری، توسعه فعالیت های کشاورزی (رضوانی، ۱۳۸۳، ۱۵۸) ظرفیت های تولیدی محیط زیست (Schultink, 2000, 45) نقش مهمی را ایفا می کنند.

شناخت و بررسی امکانات و تنگناهای موجود اولین گام اساسی در فرایند برنامه ریزی توسعه نواحی روستایی به شمار می رود. در این راستا، تعیین و تحلیل سطوح توسعه یافتگی دهستان ها از اهمیت خاصی برخوردار می باشد که اغلب با استفاده از روش های کمی صورت می گیرد (صدر موسوی و طالب زاده، ۱۳۹۲، ۲۱۵). شناخت و تبیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی و آگاهی از میزان محرومیت و برخورداری آنها با بهره گیری از روش های کمی و آماری نقش مهمی در برنامه ریزی توسعه روستایی ایفا می کند. در این زمینه، بررسی شاخص های گوناگون اجتماعی و اقتصادی و تعیین وضعیت روستاها به کمک این شاخص ها می تواند در تدوین راهبردهای توسعه مؤثر باشد (توکلی و همکاران، ۱۳۹۳، ۲۱۳). همچنین شناخت و درک تفاوت های موجود میان مناطق روستایی از نظر میزان برخورداری آنها از امکانات و خدمات گوناگون به منظور شناخت سطح توسعه و محرومیت مناطق روستایی، میزان فاصله هر منطقه از اهداف تعیین شده، کاهش نابرابری های منطقه ای، تنظیم برنامه های متناسب با شرایط و امکانات مناطق روستایی ضرورتی اجتناب ناپذیر است (تقوایی و نیلی پور طباطبایی،

۱۳۸۵، ۱۰۹). ملکی و همکاران (۱۳۹۳) به سنجش میزان توسعه یافتگی خدمات بهداشتی- درمانی مراکز روستایی دهستان‌های (حومه، قیلاب، مازو، حسینیه) اندیمشک پرداخته که نتایج مبرهن آن است که دهستان حومه رتبه اول، دهستان‌های حسینیه دارای بالاترین سطح توسعه یافتگی و قیلاب و مازو دارای پایین‌ترین سطح توسعه در بین شاخص‌های بهداشتی را دارا هستند. نتیجه تحقیق اجتماعی (۱۳۹۳) نتایج نشان دهنده عدم توازن توسعه سکونتگاه‌های روستایی شهرستان فیروزآباد می‌باشد. نتایج به دست آمده از گام‌های مختلف پژوهش در هر دو زمینه اجتماعی و اقتصادی نشان می‌دهد که روستاهای گیاه زار، ده بین، حنیفان، بنه خفرک رتبه اول تا چهارم را از لحاظ ناپایداری اجتماعی و اقتصادی به خود اختصاص داده‌اند. روستاهایی که از لحاظ اقتصادی وضعیت مناسبی داشته‌اند و رتبه بالایی را به خود اختصاص داده‌اند. از لحاظ شاخص‌های اجتماعی در همان رتبه و مرحله قرار نداشته‌اند و تفاوت رتبه‌بندی آشکاری دارند. نتیجه تحقیق کارگذار بیرامی (۱۳۹۵) بیانگر آن است که در کلیه شاخص‌ها مناطق روستایی شهرستان تبریز جزء توسعه یافته‌ترین و چار اویماق نیز جزء محروم‌ترین آن‌ها می‌باشد همچنین در بخش بهداشت و درمان اکثر شهرستان‌ها در حد بسیار محروم و در بخش مقاطع آموزشی در سطح توسعه یافته تر مشخص شدند. در نتیجه برای دست یافتن به توسعه پایدار روستایی و به تبع آن ایجاد وحدت و یکپارچگی در بخش شهرستان‌های استان ارتقای سطح شاخص‌های زیر بنایی و رونمایی بهداشت و درمان و مسکن جهت کاستن این توسعه نیافتگی‌ها به عنوان امری ضروری و حیاتی بخش شناخته شد. زارعی (۱۳۹۵) نشان داد که استان هرمزگان از توسعه نامتوازن از نظر ابعاد اجتماعی برخوردار است. مناطق روستایی شهرستان بستک با ضریب ۰/۱۵ به لحاظ میانگین برخوردار از مؤلفه‌های توسعه، دارای بیشترین توسعه و مناطق روستایی شهرستان‌های پارسیان، حاجی‌آباد، سیریک، ابوموسی، بندرلنگه، بندرعباس و جاسک در زمره محروم‌ترین مناطق از نظر توسعه اجتماعی قرار گرفتند. علیایی و عزیززی (۱۳۹۷) نتیجه گرفتند که میان روستاهای دهستان وکیل آباد، به لحاظ توسعه یافتگی تفاوت اساسی معنی داری وجود دارد و این روستاها قابل رتبه بندی در سه گروه ها سطح توسعه یافتگی بالا، سطح توسعه یافتگی متوسط و سطح توسعه یافتگی پایین هستند.

اصولا شناخت دقیق مسایل مربوط به، روستاهای ایران از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. زیرا ریشه تمامی مشکلات، و مسائل عقب ماندگی مثل فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده، در مناطق روستایی قرار دارد (تودارو، ۱۳۶۴، ۲۵۵). رشد و توسعه روستاها، نیازمند برنامه ریزی و یکی از عوامل بسیار مهم، در موفقیت برنامه ریزی توسعه، وجود یک نظام برنامه ریزی جامع و کارآمد است (رضوانی، ۱۳۸۰، ۲۵-۲۶). در این راستا، و در فرایند برنامه ریزی و توسعه نواحی روستایی، شناخت و تحلیل وضع موجود روستاها، و بررسی امکانات و تنگناهای آنها، در زمینه های مختلف ضروری بوده، و برنامه ریزان را در تعیین اهداف توسعه و مشخص کردن سیاست ها، خط مشی ها و راهکارهای دستیابی به آنها یاری می رساند. در این فرایند، تعیین سطوح برخورداری و توسعه نواحی روستایی، و بررسی نقاط قوت و ضعف شرایط هر ناحیه، در زمینه های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی، زمینه تخصیص بهینه منابع و امکانات را، برای توسعه هماهنگ، یکپارچه و متوازن روستاها فراهم می سازد. در مجموع اصطلاح توسعه روستایی، بر بهبود وضعیت اقتصادی و تغییرات اجتماعی مردم ساکن، در نواحی روستایی دلالت دارد که به موجب آن، زمینه بهبود وضع درآمد، بهداشت، آموزش، تسهیلات آب آشامیدنی، عرضه انرژی، امکانات مسکن، تسهیلات حمل و نقل و ارتباطات در روستاها فراهم می آید (شبان، ۲۰۰۰: ۱۰۳۲).

بر همین اساس سنجش توسعه یافتگی آنها بر اساس شاخص های مختلف ضروری به نظر می رسد.

شهرستان هرسین در استان کرمانشاه به عنوان مورد مطالعه انتخاب شده است. این شهرستان دارای نواحی روستایی زیادی است که از نظر طبیعی و شاخص های اقتصادی و اجتماعی دارای پراکنش جغرافیایی خاص خود است. این منطقه به واسطه موقعیت جغرافیایی و ظرفیت های متنوع، می تواند در یک مسیر درست از توسعه قرار گیرد. نواحی روستایی آن در

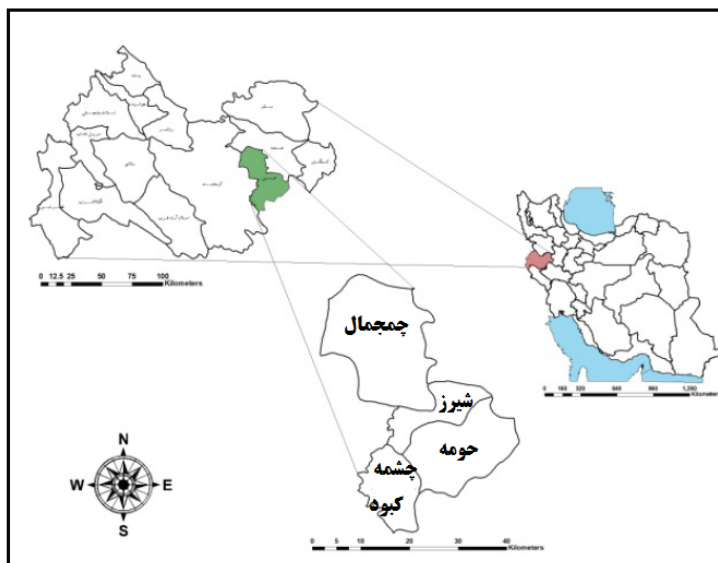

ابتدای امر نیازمند بررسی و شناخت درست هستند. در واقع بر پایه میزان توسعه یافتگی آنها می‌تواند برنامه لازم را برای هر کدام تدوین و ارائه نمود. نواحی روستایی شهرستان هرسین از نظر شاخص‌ها مختلف بایستی مطالعه شوند تا ضعف‌ها و کمبودها آن مشخص و بر اساس اولویت بندی نواحی روستایی، بتوان آنها را در یک مسیر درست از توسعه پایدار قرار داد. بر همین اساس هدف این تحقیق بررسی میزان توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان هرسین در راستای کمک به توسعه پایدار آن است.

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر گردآوری داده‌های سازمانی است. روش تحلیل داده‌ها نیز کمی و مبتنی بر مدل‌های آماری است. جامعه آماری این تحقیق، متشکل از اطلاعات کسب شده از ۴ دهستان شهرستان هرسین است. داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز شامل نسبت مراکز بهداشتی درمانی، به تعداد روستا، نسبت پزشک، به تعداد روستا، نسبت کتابخانه به تعداد روستا، نسبت تاسیسان ورزشی، به تعداد روستا، نسبت روستاهای بهره‌مند از گاز، به تعداد روستا، نسبت روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا، نسبت روستاهای بهره‌مند از شرکت تعاونی به تعداد روستا، نسبت روستاهای بهره‌مند از شعب بانک، به تعداد روستا، نسبت روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم به تعداد روستا، فاصله مرکز دهستان از مرکز بخش و فاصله مرکز دهستان از مرکز شهرستان بوده است. این اطلاعات از داده‌های مرکز آمار ایران، بر اساس نتایج تفصیلی آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن اخذ گردیده است. در نهایت داده‌ها پس از جمع‌آوری با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS یکپارچه و مورد بهره‌برداری قرار گرفتند. در این بخش به ترسیم ماتریس مربوطه پرداخته شد. جهت تحلیل‌ها نیز از روش‌های تحلیل عاملی و خوشه‌ای استفاده شد.

شهرستان هرسین، یکی از شهرستانهای استان کرمانشاه است که دارای دو بخش مرکزی و بیستون می‌باشد. شهرستان هرسین دارای جمعیتی بالغ بر ۹۱۳۰۰ نفر که ۵۳۷ نفر آن شهرنشین و ۳۷۵۶۹ نفر آن روستایی می‌باشند که تقریباً دو سوم بافت جمعیتی آن را جمعیت شهری تشکیل می‌دهد. این شهرستان دارای وسعتی حدود ۸۱۶ کیلومتر مربع، به عنوان سومین شهر استان کرمانشاه، در طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۳۵ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۴ درجه و ۱۶ دقیقه و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۵۸۲ متر است (میرزایی قلعه و همکاران، ۱۳۹۲، ۹۶). این شهرستان دارای چهار دهستان است، که در شکل ۱ موقعیت جغرافیایی آنها نمایش داده شده است.

شکل ۱- نقشه موقعیت جغرافیایی شهرستان هر سین و دهستان های مورد مطالعه

یافته های تحقیق

ابتدا با توجه به مطالعات میدانی و کتابخانه ای، ماتریس پتانسیل ها تشکیل گردید است. این ماتریس دربرگیرنده یک ماتریس با ۱۱ ستون شامل نماگرها، و ۴ سطر شامل دهستان های مورد مطالعه می باشد (جدول شماره ۱). در ادامه با استفاده از روش مؤلفه های مبنا و تحلیل خوشه ای سلسله مراتبی، پتانسیل های توسعه روستایی سطح بندی گردید.

جدول ۱- ماتریس نماگرها و دهستان های مورد مطالعه

دهستان	نسبت مراکز بهداشتی درمانی، به تعداد روستا	نسبت پزشک، به تعداد روستا	نسبت کتابخانه، به تعداد روستا	نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا	نسبت روستاهای بهره مند از گاز، به تعداد روستا	نسبت روستاهای بهره مند از دفتر پستی، به تعداد روستا	نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی، به تعداد روستا
چمجمال	۲	۱.۷۱	۰.۱۴	۰	۰	۰	۰.۱۴
چشمه کبود	۲.۳۳	۴.۳۳	۱	۰	۰.۶۷	۰	۰.۳۳
شیرز	۰.۲۱	۰.۱۱	۰	۰	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵
حومه	۰.۴۳	۰.۲	۰.۵	۰.۰۳	۰.۷	۰.۰۷	۰.۰۳

دهستان	نسبت روستاهای بهره مند از شعب بانک، به تعداد روستا	نسبت روستاهای بهره مند از آب آشامیدنی سالم، به تعداد روستا	فاصله مرکز دهستان، از مرکز شهرستان	نسبت مدرسه راهنمایی، به تعداد روستا	نسبت دبیرستان و هنرستان، به تعداد روستا	تراکم خانوار در واحد مسکونی
چمجمال	۰.۲۹	۰.۷۱	۸۲	۱	۰.۵۷	۱.۱۷
چشمه کبود	۰	۰	۸۵	۰	۰	۱.۱۲
شیرز	۰	۰.۱۱	۴۵	۰.۱۱	۰.۰۵	۱.۱
حومه	۰.۳۷	۰.۱	۷۲	۰.۱	۰.۰۳	۱.۰۸

در تحلیل عاملی، ابتدا داده ها را استاندارد نموده، سپس با استفاده از روش همبستگی، و نوع چرخش واریمکس^۱ تحلیل مربوطه صورت گرفته است. تحلیل صورت گرفته نشان داد که، ۴ عامل حدود ۷۲/۶۸ درصد پراش تجمعی را تبیین کرده است. الگوی تحلیل عاملی در این پژوهش به صورت زیر بوده است:

$$X_1 - \mu_1 = l_{11}f_1 + l_{12}f_2 + \dots + l_{1m}f_m + \varepsilon_1$$

$$X_2 - \mu_2 = l_{21}f_1 + l_{22}f_2 + \dots + l_{2m}f_m + \varepsilon_2$$

.

.

$$X_p - \mu_p = l_{p1}f_1 + l_{p2}f_2 + \dots + l_{pm}f_m + \varepsilon$$

بردار تصادفی قابل مشاهده X ، با p مؤلفه دارای میانگین μ و ماتریس کواریانس^۲ Σ است. در الگوی تحلیل عاملی فرض می شود که، X وابسته خطی چند متغیر تصادفی غیرقابل مشاهده F_1, F_2, \dots, F_m است که، به آنها عوامل مشترک گویند، و p منبع دیگر از متغیرهای $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \varepsilon_3, \dots, \varepsilon_p$ هستند که، خطا یا عوامل خاص^۳ نامیده می شوند. در جدول (۲) مقادیر بار عاملی و پراش تبیین شده، توسط عوامل شش گانه بدون چرخش، و با چرخش نشان داده شده است.

جدول ۲- مجموع پراش و بار عاملی تبیین شده، توسط عامل ها

مؤلفه ها	بارعاملی	پراش	پراش تجمعی	بارعاملی با چرخش	پراش با چرخش	پراش تجمعی با چرخش
عامل اول	۳.۳۳۵۷	۲۳.۸۲۷۱	۲۳.۸۲۷۱۳	۳.۱۲۹۲۷۸	۲۲.۳۵۱۹۸	۲۲.۳۵۱۹۸
عامل دوم	۲.۸۹۱۸	۲۰.۶۵۵۷۵	۴۴.۴۸۲۸۸	۲.۷۷۶۷۸۸	۱۹.۸۳۴۲	۴۲.۱۸۶۱۸
عامل سوم	۲.۴۳۰۸	۱۷.۳۶۳۱	۶۱.۸۴۵۹۹	۲.۵۷۳۷۴۱	۱۸.۳۸۳۸۶	۶۰.۵۷۰۰۴
عامل چهارم	۱.۵۱۷۴	۱۰.۸۳۸۵	۷۲.۶۸۴۵۸	۱.۶۹۶۰۳۵	۱۲.۱۱۴۵۴	۷۲.۶۸۴۵۸

در ادامه و در جدول شماره (۳)، بار عاملی هریک از شاخص های توسعه روستایی، در شکل گیری عوامل را نشان می دهد. طبق این جدول چهار عامل یاد شده، با توجه به بار عاملی هر متغیر به صورت زیر نام گذاری می شوند.

عامل اول: نسبت کتابخانه به تعداد روستا

عامل دوم: نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی، به تعداد روستا

عامل سوم: نسبت روستاهای بهره مند از دفتر پستی، به تعداد روستا

عامل چهارم: نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا

بارهای عاملی متغیرها بیانگر آن است که، نسبت مراکز بهداشتی درمانی، به تعداد روستا، بالاترین وزن را در عامل نسبت کتابخانه، به تعداد روستا برخوردار بوده است. عامل دوم ترکیبی از نسبت پزشک، به تعداد روستا، و نسبت روستاهای بهره مند از گاز، به تعداد روستا بوده است. در عامل سوم، نسبت روستاهای بهره مند از شعب بانک، به تعداد روستا و فاصله مرکز

¹ Varimax

² Covariance

³ Specific Factor

دهستان از مرکز شهرستان بیشترین بار را داشته است، و در عامل چهارم متغیر تراکم خانوار در واحد مسکونی، بیشترین وزن را برخوردار می باشد (جدول شماره ۳).

جدول ۳- بار عاملی روی عناصر توسعه روستایی، با چرخش کواریماکس

عناصر توسعه روستایی	۱	۲	۳	۴
نسبت مراکز بهداشتی درمانی، به تعداد روستا	۰.۷۲۸۸۶۴	۰.۵۰۲۳۷۸	۰.۱۲۲۰۱۵	-۰.۰۰۰۸۵
نسبت پزشک، به تعداد روستا	۰.۶۰۳۵۸۳	۰.۶۱۵۴۸۹	-۰.۰۸۸۶۱	-۰.۰۱۸۴۸
نسبت کتابخانه، به تعداد روستا	۰.۷۴۲۳۳۳	۰.۳۱۸۷	-۰.۱۰۸۴۲	-۰.۳۱۰۳۱
نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا	-۰.۲۳۲۰۱	۰.۲۰۱۵۸۶	-۰.۱۵۰۳۸	۰.۶۴۵۶۲۵
نسبت روستاهای بهره مند از گاز، به تعداد روستا	-۰.۰۶۸۸۹	۰.۵۲۱۷۸۸	۰.۵۸۴۳۴۳	-۰.۰۸۸۳۲
نسبت روستاهای بهره مند از دفتر پستی، به تعداد روستا	-۰.۱۶۱۷۸	۰.۰۱۰۰۷۱	۰.۶۸۰۳۳۳	-۰.۳۴۴۰۲
نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی، به تعداد روستا	۰.۵۰۵۹۱	۰.۷۳۰۷۳۶	-۰.۳۴۰۹۸	۰.۱۸۴۵۶۷
نسبت روستاهای بهره مند از شعب بانک، به تعداد روستا	-۰.۲۳۴۵۵	۰.۴۲۳۱۷۲	۰.۶۵۴۴۳۹	۰.۲۴۶۷۹۴
نسبت روستاهای بهره مند از آب آشامیدنی سالم، به تعداد روستا	۰.۶۱۷۵۰۵	-۰.۵۷۴۷۶	۰.۱۷۹۲۶۶	۰.۲۹۷۱۵۸
فاصله مرکز دهستان، از مرکز بخش	۰.۵۵۷۱۲۹	-۰.۱۶۶۸۹	۰.۳۸۵۴۴۷	-۰.۴۱۵۷۵
فاصله مرکز دهستان، از مرکز شهرستان	-۰.۴۹۱۴	۰.۳۷۷۰۶۹	۰.۵۹۹۱۳۲	-۰.۱۱۰۸۹
نسبت مدرسه راهنمایی، به تعداد روستا	۰.۶۱۸۸۵	-۰.۵۶۸۲۴	۰.۳۷۷۳۴۱	۰.۲۱۰۷۹۶
نسبت دبیرستان و هنرستان، به تعداد روستا	۰.۴۱۷۸۰۱	-۰.۴۵۹۵۵	۰.۴۹۱۰۰۴	۰.۳۰۰۸۳۲
تراکم خانوار، در واحد مسکونی	۰.۰۵۲۶۱۲	۰.۳۱۳۸۵	۰.۳۱۸۹۳۳	۰.۶۱۱۹۰۸

جدول شماره (۴)، بار عاملی روی دهستان های یاد شده را نشان می دهد. با توجه به آنچه در جدول شماره (۴) آمده است، دهستان چشمه کبود، بیشترین وزن، و دهستان شیرز کمترین وزن را، در عامل نسبت کتابخانه، به تعداد روستا برخوردار می باشند. دهستان چمجمال، بیشترین وزن، و دهستان چشمه کبود کمترین وزن را، در نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی به تعداد روستا، به خود اختصاص داده اند. همچنین دهستان حومه، بیشترین وزن و دهستان شیرز کمترین وزن را، در نسبت روستاهای بهره مند از دفتر پستی، به تعداد روستا برخوردار می باشند. دهستان چمجمال، بیشترین وزن و دهستان چشمه کبود، کمترین وزن را در نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا به خود اختصاص داده اند.

جدول ۴- بار عاملی روی دهستان های مورد مطالعه، با چرخش کواریماکس

دهستان	نسبت کتابخانه، به تعداد روستا	نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی، به تعداد روستا	نسبت روستاهای بهره مند از دفتر پستی، به تعداد روستا	نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا
چمجمال	۱.۱۲۱۲۳	۱.۶۸۲۶۶	-۰.۱۷۶۵۴	۱.۰۸۰۲۶
چشمه کبود	۳.۵۸۲۱	-۱.۲۷۱۲۴	-۰.۲۲۷۴۴	-۰.۳۸۳۲۳
شیرز	-۰.۶۱۷۵	-۱.۰۱۷۱۹	-۰.۸۰۵۷۳	۰.۵۰۲۶۸
حومه	۰.۰۷۳۱۱	-۰.۸۵۶۸۸	۰.۹۴۱۸۶	-۰.۰۵۰۱۶

علاوه بر تحلیل عاملی، سعی شده است تا با روش تحلیل فاصله ایی (خوشه ای) نیز چگونگی توسعه یافتگی روستاها در دهستان های شهرستان هرسین بررسی گردد. در روش تحلیل فاصله ایی، گروه بندی پارامترها بر اساس فاصله بین آنها انجام می گیرد. یعنی مشاهدات یا اجزایی که، از همدیگر فاصله کمتری دارند، در یک گروه قرار می گیرند. از روش تحلیل خوشه ای، به منظور کاهش ابعاد متغیرها، به طور گسترده استفاده می شود. ارزش واقعی این روش زمانی مشخص می گردد

که، بخواهیم ماتریس بزرگی از داده ها را مورد پردازش قرار دهی. در این گروه بندی موضوعات درون گروه، شباهت زیادی با همدیگر داشته، اما تفاوت قابل توجهی با گروه دیگر دارند. در واقع هدف از تحلیل خوشه ای، ایجاد گروه ها و طبقاتی است که تنوع و تفرق درون گروهی آنها، کمتر از تفرق و پراکنش بین گروهی باشد. مراحل ناحیه بندی دهستانی، با استفاده از روش تحلیل خوشه ای شامل موارد زیر می باشد.

(الف) تهیه ماتریس خام داده ها.

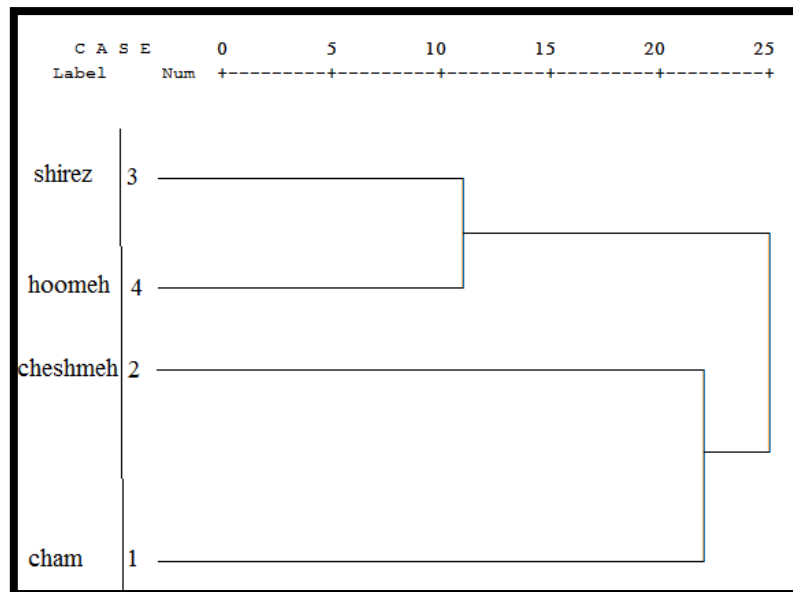
(ب) تعیین نمره عاملی هر دهستان، با استفاده از تحلیل عاملی.

(ج) ادغام گروه ها به روش کمترین واریانس (روش وارد) و تعیین گروه بندی نهایی.

(د) ترسیم دندوگرام که حاصل ادغام گروه ها، در چندین مرحله است هر قدر مقدار همبستگی داخلی بین متغیرها نزدیک تر باشد، تعداد عامل های پدید آمده کمتر خواهد بود.

برای تعیین فاصله خوشه ها، از روش "وارد" استفاده شده است. فرآیند خوشه بندی، تمام مشاهدات را به تناسب اندازه

فاصله آنها، گروه بندی می کند. بدین صورت که ابتدا، مشاهدات نزدیک با هم و در مرحله بعد خوشه های نزدیکتر بعدی، با هم ادغام می شوند. در آغاز فرآیند خوشه بندی، به تعداد مشاهدات، خوشه وجود دارد، و در آخرین مرحله همه مشاهدات، در یک خوشه جمع می شوند. دندوگرام حاصل از تحلیل فاصله ای، در شکل ۲ نشان داده شده است.

شکل ۲- درخت خوشه بندی دهستان ها، بر اساس میزان توسعه یافتگی

با توجه به نمودار خوشه ای مشخص شد (شکل ۲) که دهستان های شهرستان هرسین، از نظر تشابهات توسعه یافتگی، در چهار ناحیه تفکیک شده اند؛ دهستان چشمه کبود به تنهایی در یک ناحیه قرار گرفته است، در این دهستان، وزن بالای عامل نسبت کتابخانه، به تعداد روستا، سبب تفکیک آن از سایر دهستان ها شده است که، از این نظر تا حدودی توسعه یافته می باشد. دهستان چمجمال نیز، به تنهایی در یک خوشه قرار گرفته است. در این دهستان، عامل نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی، به تعداد روستا، بیشترین وزن را به خود اختصاص داده است که، این دهستان نیز از این حیث توسعه یافته می باشد. ناحیه توسعه ای بعدی، شامل دهستان حومه می باشد، این دهستان ها نیز از نظر نسبت روستاهای بهره مند از

دفتر پستی، به تعداد روستا، شرایط مشابهی دارد که، کمتر توسعه یافته می باشند. دهستان شیرز نیز، به علت وزن بالای عامل نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا، سبب تفکیک آن از سایر دهستان ها شده است، کم توسعه یافته می باشد.

بحث و نتیجه گیری

توسعه یافتگی در نتیجه ارتقاء شاخص های مختلف اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و... شکل می گیرد. برای تحقق این موضوع گام اول، شناخت میزان توسعه یافتگی مناطق و رتبه بندی آنها است. بر این اساس در این تحقیق مناطق روستایی شهرستان هرسین به عنوان نمونه موردی به واسطه موقعیت جغرافیایی و پراکنش آنها مورد تاکید قرار گرفته است. در این پژوهش، از روش مؤلفه های مبنا و تلفیق مدل های تحلیل عاملی و خوشه ای جهت تعیین میزان توسعه یافتگی دهستان های شهرستان هرسین، استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داد که، در روش مؤلفه های مبنا، ۴ عامل حدود ۷۲/۶۸ درصد، از پراش داده ها را تبیین کرده است. نامگذاری عوامل یاد شده به صورت (عامل اول: نسبت کتابخانه، به تعداد روستا؛ عامل دوم: نسبت روستاهای بهره مند از شرکت تعاونی، به تعداد روستا؛ عامل سوم: نسبت روستاهای بهره مند از دفتر پستی، به تعداد روستا؛ عامل چهارم: نسبت تاسیسات ورزشی، به تعداد روستا) بوده است.

بر این اساس دهستان های چمجمال و چشمه کبود، به عنوان بهترین دهستان توسعه یافته و دهستان حومه از لحاظ میزان توسعه یافتگی، در مرتبه آخر قرار گرفته است. در تحلیل فاصله ای با روش وارد و فاصله اقلیدسی، نیز چهار ناحیه متشابه مشخص شد: ناحیه اول شامل دهستان چمجمال؛ ناحیه دوم شامل دهستان چشمه کبود؛ ناحیه سوم مشتمل بر دهستان شیرز و ناحیه چهارم در برگرفته دهستان حومه بوده است. با توجه به مقایسه نتایج مشاهده می گردد که، از بین ۴ دهستان شهرستان هرسین، ۲ دهستان به لحاظ میزان توسعه یافتگی، در جایگاه یکسانی قرار گرفته است. بنابراین دهستان چمجمال، توسعه یافته ترین و دهستان حومه، کمتر توسعه یافته ترین دهستان بوده است.

نتیجه این تحقیق نشان داد که روش های مورد استفاده بخوبی توانسته اند، میزان توسعه یافتگی دهستان ها را مشخص نمایند و شاخص های مختلف در این زمینه نیز موثر بوده اند. نتیجه تحقیق با تحقیقات ملکی و همکاران (۱۳۹۳)، اجتماعی (۱۳۹۳)، کارگذار بیرامی (۱۳۹۵) و زارعی (۱۳۹۵) همپوشانی داشته و تحقیقات ذکر شده هم از نظر شاخص های بررسی شده و هم از نظر روش شناسی، تحقیق حاضر را پوشش داده و بر نتایج به دست آمده صحنه گذاشته اند. با توجه به نتایج اشاره شده بایستی ذکر نمود که شاخص هایی که این تفاوت ها را رقم زده شامل مواردی از جمله دسترسی به پزشکان، تاسیسات ورزشی، میزان برخورداری از شبکه گاز، دسترسی به بانک و اعتبارات و همچنین فاصله جغرافیایی است. در حقیقت برخی زیرساخت ها و نبود آنها در حد قابل قبول سبب شده که تفاوت معناداری میان دهستان های منطقه از نظر توسعه یافتگی اتفاق بیفتد.

با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهاد می شود که ۱- با گردآوری داده های بیشتر، میزان توسعه یافتگی مناطق روستایی بر اساس شاخص های بیشتر مورد بررسی قرار گیرد. ۲- پیشنهاد می شود که دهستان حومه که در این تحقیق کم توسعه یافته ترین بوده است از نظر شاخص های بهداشتی، زیرساختی و آموزشی ارتقاء یابد. ۳- شاخص دسترسی به شبکه گاز در بسیاری از روستاها، ضعیف بوده است، پیشنهاد می شود که این شاخص در دهستان های مورد مطالعه ارتقاء یابد. ۴- نتیجه تحقیق نشان داد که دهستان چمجمال به نسبت دیگر دهستان، وضعیت بهتری دارد. پیشنهاد می شود که شاخص های توسعه یافتگی این روستا در راستای دیگر دهستان ها مطالعه و مورد بهره برداری جهت توسعه دهستان های ضعیف قرار گیرد. ۵- پیشنهاد

می شود که برنامه و سند قابل قبولی جهت توسعه یافتگی عدالت محور برای دهستان ها و مناطق روستایی منطقه تدوین شود.

منابع

- اجتماعی، بابک (۱۳۹۳). تأثیر شاخص های اجتماعی، اقتصادی بر رتبه بندی سکونتگاه های روستایی مطالعه موردی: سکونتگاه های روستایی فیروزآباد، مجموعه مقالات دوازدهمین کنگره انجمن جغرافیایی ایران با محوریت آمایش سرزمین، الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت.
- ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳). توسعه روستایی، با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نشرنی.
- تقوایی، مسعود؛ نیلی پور طباطبایی، شهره (۱۳۸۵). بررسی شاخص های توسعه در مناطق روستایی استان های کشور با استفاده از روش اسکالوگرام، *اقتصاد کشاورزی و توسعه: زمستان، دوره ۱۴، شماره ۵۶*، ص ۱۰۹-۱۴۲.
- تقیلو، علی اکبر (۱۳۹۳). تحلیل عاملی توسعه یافتگی و توسعه نیافتگی سکونتگاه های روستایی مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان ارومیه، *فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، مقاله ۹، دوره ۴، شماره ۱۵*، ص ۸۵-۱۰۲.
- تودارو، مایکل (۱۳۶۴)، توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی، تهران: مرکز مدارک و انتشارات سازمان بودجه و برنامه ریزی تهران.
- توکلی، جعفر؛ میرک زاده، علی اصغر؛ ابراهیمی، مراد (۱۳۹۳). سنجش سطح توسعه یافتگی اجتماعی - اقتصادی روستاهای بخش مرکزی شهرستان کوهدشت، *فصلنامه پژوهش های روستایی، مقاله ۱۰، دوره ۵، شماره ۱*، ص ۲۱۳-۲۳۵.
- رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۳). سنجش و تحلیل سطح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان سنجند با استفاده از GIS، *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای*، شماره ۱، ۱۴۹-۱۶۷.
- زارعی، یعقوب (سنجش برخی شاخص های توسعه اجتماعی در مناطق روستایی (استان هرمزگان)، *مجله برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، دوره ۸، شماره ۲۸، ص ۱۹۹-۲۳۵.
- سرور، رحیم (۱۳۸۷). جغرافیای کاربردی و آمایش سرزمین، تهران: انتشارات سمت.
- سعیدی، عباس (۱۳۸۴). مبانی جغرافیای روستایی، تهران: نشر سمت.
- سعیدی، عباس (۱۳۷۷). توسعه پایدار و ناپایداری توسعه روستایی، *فصلنامه تخصصی بنیاد مسکن*، دوره ۲، شماره ۸۷، ص ۱-۱۹.
- شکویی، حسین (۱۳۸۲). اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا - فلسفه های محیطی و مکتب های جغرافیایی (جلد دوم)، چاپ اول، تهران: انتشارات گیئاشناسی.
- صدر موسوی، میرستار؛ طالب زاده، میرحیدر (۱۳۹۲). تعیین و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران، *نشریه جغرافیا و برنامه ریزی*، مقاله ۱۱، دوره ۱۷، شماره ۴۴، ص ۲۱۵-۲۳۵.
- علیایی، محمدصادق؛ عزیزی، سمیه (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل سطح توسعه یافتگی نواحی روستایی با روش تحلیل عاملی (مطالعه موردی: دهستان وکیل آباد استان کرمان)، *آمایش محیطی*، دوره ۱۱، شماره ۴۲، ص ۹۷-۱۱۶.
- فرید، یدالله (۱۳۷۹). شناخت شناسی و مبانی جغرافیای انسانی، اهر: نشر دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
- قنبری، سیروس؛ بذرافشان، جواد (۱۳۹۰). سنجش تحلیل میزان توسعه یافتگی بر اساس رویکرد توسعه همه جانبه روستایی، *مجله مدیریت شهری*، شماره ۱۸، ۱-۱۲۰.
- کارگذار بیرامی، اسماعیل (۱۳۹۵). ارزیابی و رتبه بندی مناطق روستایی شهرستان های استان آذربایجان شرقی از لحاظ شاخص های توسعه با استفاده از مدل TOPSIS، *مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی*.
- مصلی نژاد، غلام عباس (۱۳۸۴). دولت و توسعه اقتصادی در ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات قومس.
- ملکی، سعید؛ زرگوش، مینا؛ حسینی، سید رضا؛ مختاری، صادق (۱۳۹۳). سنجش میزان توسعه یافتگی خدمات بهداشتی - درمانی مراکز روستایی مطالعه موردی دهستان های (حومه، قیلاب، مازو، حسینیه) اندیشک، *مجموعه مقالات همایش ملی توسعه پایدار روستایی در افق ۱۴۰۴*.

- منشی زاده، رحمت الله؛ صادقی، مظفر. (۱۳۸۹). تحولات فضایی روستاهای پیرامون شهر با تأکید بر تعامل روستا و شهری، *مجله چشم انداز جغرافیایی*، سال ۵، شماره ۱۱، ۱۱۷-۱۳۷.
- میرزایی قلعه، فرزاد؛ کلانتری، بهرنگ؛ مولایی، محمد؛ عزمی، آئیژ. (۱۳۹۲). تحلیل روابط متقابل شهر و روستا، در میزان توسعه یافتگی روستاهای دهستان حومه، شهرستان هرسین، *مجله مسکن و محیط روستا*، دوره ۳۲، شماره ۱۴۳، ص ۸۹-۱۰۰.
- Abdul, S., & Bhole, L. M. (2000). Regional disparities in rural development in India. *Journal of Rural Development (Hyderabad)*, 19(1), 103-117.
- Barrios, S., & Strobl, E. (2005). The Dynamics of Regional Inequalities. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. *European Economy, Economic Papers*, 229.
- Schultink, G. (2000). Critical environmental indicators: performance indices and assessment models for sustainable rural development planning. *Ecological Modelling*, 130(1-3), 47-58.
- Thapa, R. B., & Murayama, Y. (2008). Land evaluation for peri-urban agriculture using analytical hierarchical process and geographic information system techniques: A case study of Hanoi. *Land use policy*, 25(2), 225-239.

